

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

تفسیر سورہ مبارکہ حمد

تقریر دروس تفسیری حضرت آیت اللہ مہدوی کنی (رحمۃ اللہ علیہ)
(جلد دوم)

تحقیق و تنظیم:
دکتر محمد جانی پور

بہ کوشش:
دکتر نادر جعفری ہمتخوانی

دانشگاه امام صادق

انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت
تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵
E-mail: isu.press@yahoo.com
فروشگاه اینترنتی:
www.ketabesadiq.ir

تفسیر سوره مبارکه حمد: تقریر دروس تفسیری حضرت آیتالله مهدوی کنی (ره) (جلد دوم)
تحقیق و تنظیم: دکتر محمد جانی پور ■ به کوشش: دکتر نادر جعفری هفتخوانی ■ صفحه آرایی: محمد روشنی
نمایه سازی و نظارت بر نسخه پردازی و چاپ: رضا دیبا ■ ناشر: دانشگاه امام صادق (ع) ■ چاپ اول: ۱۳۹۶
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه ■ چاپ و صحافی: مجتمع چاپ برتر ■ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۵۷۱-۰

قیمت: ۱۸۰/۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

سرشناسه: مهدوی کنی، محمدرضا، ۱۳۱۰ - ۱۳۹۳.
عنوان و نام پدیدآور: تفسیر سوره مبارکه حمد: تقریر دروس تفسیری
حضرت آیتالله مهدوی کنی (ره) / تحقیق و تنظیم: محمد جانی پور؛ به
کوشش نادر جعفری هفتخوانی.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: ۳ ج.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۵۷۱-۰
موضوع: تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴
شناسه افزوده: جانی پور، محمد، ۱۳۶۱ -
شناسه افزوده: جعفری هفتخوانی، نادر، ۱۳۵۱ -
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
رده بندی دیویی: ۲۹۷/۱۷۹
شماره کتابشناسی ملی: ۴۶۷۳۴۱۱

تقدیم

به آستان مقدس حضرت ولیّ عصر صلوات‌الله علیه و علی آباءه

و

به روح بلند معلّم، مرئی و پدر معنوی ما

حضرت آیت‌الله مهدوی‌کنی (رحمته)

به امید اینکه اندکی از وظیفه شاگردی خویش را ایفا کرده باشیم.

فهرست مطالب

سخن ناشر.....	۹
مقدمه.....	۱۱
فصل اول: کلیات سوره فاتحه الكتاب.....	۱۹
۱-۱. اولین سوره نازل بر پیامبر اکرم (ﷺ).....	۱۹
۱-۲. تجلی سوره حمد در پیامبر اکرم (ﷺ).....	۲۱
۳-۱. اسامی مختلف سوره‌ی حمد.....	۲۴
فصل دوم: تفسیر «بِسْمِ اللَّهِ».....	۳۳
۱-۲. علت اضافه شدن اسم به «الله».....	۳۴
۲-۲. تأکید بر «اسم الله».....	۳۸
۳-۲. توقیفی بودن اسماء الهی.....	۳۹
۴-۲. ماهیت اسماء الهی.....	۴۲
۵-۲. انواع اسماء الهی.....	۴۳
۶-۲. فلسفه شروع کارها با اسم «الله».....	۴۶
۷-۲. توسل به اسماء الله.....	۴۸
۸-۲. عبادت خالصانه در توجّه به اسماء الله.....	۵۲
فصل سوم: تفسیر «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ».....	۵۵
۱-۳. علت تأکید بر صفت رحمان در قرآن کریم.....	۵۷
۱-۳-۱. استدلال بر ربوبیت و توحید ذاتی.....	۶۰

- ۳-۱-۲. استدلال بر گستردگی و عمق رحمت..... ۶۳
- ۳-۱-۳. استدلال بر ربوبیت خاص و عام الهی ۶۴
- ۳-۱-۴. استدلال بر ربوبیت دائم خدای واحد ۶۷
- ۳-۱-۵. استدلال بر ربوبیت مطلق جهان هستی ۶۹
- ۳-۱-۶. استدلال بر صفات جمالیه و جلالیه الهی ۷۱
- ۳-۱-۷. استدلال بر مخلوق بودن فرشتگان ۷۵
- ۳-۱-۸. استدلال بر اعتقادات صحیح مؤمنان ۷۶
- ۳-۱-۹. استدلال بر فرزند نداشتن خدای بی همتا ۷۹
- ۳-۱-۱۰. استدلال بر شفیع نبودن بت‌ها ۸۲
- ۳-۱-۱۱. استدلال بر نفی تثلیث ۸۶
- ۳-۱-۱۲. استدلال بر نفی شرک ۸۸
- ۳-۲. علت تکرار «الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ» ۸۹
- فصل چهارم: تفسیر «الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ»..... ۹۱**
- ۴-۱. مفهوم «حمد» ۹۱
- ۴-۲. حمد عملی در پرتو حمد ظاهری ۹۴
- ۴-۳. تفاوت «حمد» با دیگر واژگان مشابه ۹۵
- ۴-۴. تلازم حمد با تسبیح ۱۰۰
- ۴-۵. اختیاری بودن افعال الهی ۱۰۲
- ۴-۶. تعلق حمد بر ذات الله ۱۰۶
- ۴-۷. انواع حمد الهی ۱۰۹
- ۴-۸. مطلق بودن حمد الهی ۱۱۰
- ۴-۹. انشایی بودن حمد الهی ۱۱۱
- ۴-۱۰. انشایی بودن سوره‌ی فاتحه‌الکتاب ۱۱۳
- ۴-۱۱. صدق و کذب در جملات انشایی ۱۱۹
- ۴-۱۲. واقعیت خارجی انشاء حمد الهی ۱۲۵
- ۴-۱۳. حمد الهی در بیان فلاسفه ۱۲۸
- ۴-۱۴. حمد الهی در بیان عرفا ۱۳۰
- ۴-۱۵. مفهوم «رب» ۱۳۲

۱۳۳ ۱۶-۴. انحصار ربوبیت در الله
۱۳۷ فصل پنجم: تفسیر «مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ»
۱۳۷ ۱-۵. مفهوم «مالک»
۱۳۸ ۲-۵. حقیقی بودن «مالکیت» خداوند
۱۴۱ ۳-۵. منشأ مالکیت دیگران
۱۴۳ ۴-۵. حوزه مالکیت حکومت اسلامی
۱۴۹ ۵-۵. مفهوم «یَوْمَ الدِّينِ»
۱۵۰ ۶-۵. مالکیت همیشگی خداوند
۱۵۱ ۷-۵. اختلاف در قرائت «مالک»
۱۵۲ ۸-۵. لزوم آمادگی برای روز حساب
۱۵۷ فصل ششم: تفسیر «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ»
۱۵۷ ۱-۶. مفهوم «عبادت»
۱۵۹ ۲-۶. مفهوم «استعانت»
۱۶۳ ۳-۶. علل تقدّم ضمیر «إِيَّاكَ»
۱۶۴ ۴-۶. علل استفاده از صیغه‌ی جمع
۱۶۸ ۵-۶. علل التفات در آیه
۱۷۲ ۶-۶. علل تقدّم عبادت بر استعانت
۱۷۵ ۷-۶. استشهاد به آیه در برابر قدریّه
۱۷۹ ۸-۶. استشهاد به آیه در برابر اعتقادات نادرست
۱۸۵ ۹-۶. توجه به تمامی روابط انسان و خدا در آیه
۱۸۹ فصل هفتم: تفسیر «إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»
۱۸۹ ۱-۷. مفهوم «هدایت»
۱۹۲ ۲-۷. مراحل «هدایت»
۱۹۴ ۱-۲-۷. لزوم جهاد با موانع هدایت
۱۹۶ ۲-۲-۷. توجیه وسایل در مسیر هدایت
۱۹۹ ۳-۷. اقسام «هدایت»
۲۰۲ ۴-۷. مفهوم «صراط»
۲۰۵ ۵-۷. مفهوم «مستقیم»

فصل هشتم: تفسیر «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ...»	۲۰۷
۱-۸. هدایت به الگوهای صراط مستقیم	۲۰۷
۲-۸. گستره مفهومی «الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ»	۲۰۹
۳-۸. مفهوم «أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»	۲۱۱
۴-۸. مصادیق «الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»	۲۱۴
۵-۸. تفاوت «الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» با «الضَّالِّينَ»	۲۱۷
۶-۸. رابطه میان مفهوم عام و مصادیق خاص هدایت	۲۱۸
۷-۸. هدایت اشرافی خدا و پیامبر اکرم (ﷺ) بر صراط مستقیم	۲۲۲
۸-۸. صراط مستقیم بودن بودن پیامبر اکرم (ﷺ)	۲۲۶
۱-۸-۸. نقد نگاه عرفا	۲۳۰
۲-۸-۸. نقد نگاه فلاسفه	۲۳۴
۹-۸. اختلاف قرائت آیه «صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ»	۲۳۶
۱۰-۸. اختلاف قرائت آیه «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ»	۲۳۸
منابع	۲۴۳
نمایه آیات قرآن کریم	۲۴۹
نمایه احادیث	۲۵۷
نمایه	۲۶۳

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
(قرآن کریم. سوره مبارکه النمل. آیه شریفه ۱۵)

سخن نشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) که از سوی ریاست فقید دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی‌ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل‌ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می‌سازد.

از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهره‌مندی از نتایج آنهاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی —

پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق (علیه السلام) در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت **مکتب علمی امام صادق (علیه السلام)** را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (ان شاء الله)

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

مقدمه

جلد نخست این مجموعه از دروس تفسیری آیت الله مهدوی کنی (رحمته الله علیه) که با عنوان «تفسیر موضوعی قرآن کریم؛ چیستی و الزامات» در تابستان ۱۳۹۵ به زیور طبع آراسته شد و از مهجوری و مستوری به درآمد، به حول و قوه‌ی الهی مورد توجه اهل علم و دانش پژوهان علوم قرآنی قرار گرفت. اینک با استعانت از خداوند متعال، جلد دوم این کتاب با عنوان «تفسیر سوره‌ی حمد» به محضر استادان، دانشجویان و علاقمندان مباحث قرآنی عرضه می‌شود و ان شاء الله در آینده‌ی نزدیک نیز جلد سوم که به تفسیر سوره‌ی مبارکه‌ی قدر اختصاص دارد آماده‌ی رونمایی خواهد شد. امیدواریم پس از انتشار این سه جلد از متن دروس تفسیری حضرت استاد (رحمته الله علیه) و در مراحل و چاپ‌های بعدی بتوان لایه‌ها و بطون عمیق‌تری از این متون را تحقیق و استناد نمود، چرا که اطمینان داریم هنوز موارد و موضوعاتی در متن این درس‌گفتارها هستند که قابلیت بسط، تحشیه و تحقیق بیشتری را دارند.

حضرت آیت الله محمدرضا مهدوی کنی (رحمته الله علیه) افزون بر اینکه مجتهدی جامع‌الشرایط، عالمی زمان‌شناس، سیاست‌مداری صادق، و متفکر و اندیشمندی برجسته در حوزه‌ی معارف اسلامی است، از جمله افرادی است که از سویدای دل به قرآن کریم و تعمق در آن ایمان دارد؛ معظم‌له اگرچه فرصت سال‌های متمادی تتلمذ در محضر حضرت علامه طباطبایی (رحمته الله علیه) را داشته است ولی کمتر به عنوان یک مفسر قرآن شناخته می‌شود. از این‌رو امیدواریم عرضه‌ی جلد دوم از مجموعه درس‌گفتارهای تفسیری ایشان در این باره راه‌گشا بوده و اندیشمندان را با عمق اندیشه‌های قرآنی ایشان آشنا

نماید؛ هر چند که این منشورات بر حسرت ما و دیگر علاقمندان می‌افزاید که چرا در اوقات حیات ایشان، توفیق مبادرت به این کار فراهم نیامد تا دست‌کم فرصت بهره‌مندی بیشتر از دیدگاه‌های تفسیری ایشان حاصل آید.

برخی ویژگی‌ها و اختصاصات مباحث تفسیری حضرت استاد (علیه‌السلام)

۱. طرح سؤال در ابتدای مباحث و مسئله‌محور بودن در پرداختن به موضوعات قرآنی؛ که موجب تحریک ذهن مخاطب و ایجاد دغدغه جهت پاسخگویی به مسائل است. بی‌شک تا زمانی که در ذهن مخاطب سؤالی ایجاد نشود، علاقه‌مند به پیگیری مباحث نخواهد بود. حضرت استاد (علیه‌السلام) در ابتدای مباحث تفسیری خود و با توجه به مخاطبان مستقیم این مباحث که دانشجویان دوره‌ی دکتری بوده‌اند، به طرح سؤال می‌پردازند و جهت آشنا کردن مخاطب با مسئله، نظرات مختلف در خصوص موضوع مورد بحث را نیز بیان می‌دارند. بدیهی است سؤالات طرح شده به تمامی مخاطبان این مباحث نظر دارد و موجب تشحیذ ذهن خوانندگان محترم این کتاب و درگیر شدن ذهن مخاطبان با موضوع است که خود بیانگر هنر این استاد فرزانه در تربیت شاگرد و آموزش صحیح روش تدبّر در قرآن کریم نیز است.

۲. تفصیل نظرات عالمان و اندیشمندان قرآنی جهان اسلام، اعم از مفسران شیعه و اهل سنت و بیان نقاط قوت و ضعف و سپس نقد عالمانه و منصفانه‌ی آنها، ویژگی دیگر روش تفسیری حضرت استاد (علیه‌السلام) است که همواره تلاش می‌کرد تا نظرات اندیشمندان دیگر را به صورت عالمانه و منصفانه نقل کند. ایشان، ضمن فروتنی تمام در معرفی خویش به عنوان شاگرد علامه طباطبایی (علیه‌السلام)، در عین حال به تقریر نظرات این عالم فرزانه پرداخته و در مواردی با ظرافت تمام، نظر خویش را نیز بیان نموده و ادله‌ی مورد تأیید خود را شرح می‌دهند. به همین علت در تهیه و تنظیم این اثر تلاش شده تا حدّ ممکن، مباحث طرح شده، با نظرات علامه طباطبایی (علیه‌السلام) در تفسیر شریف المیزان مقایسه شود و مطالب و نظرات

علامه (رحمه الله) در پی نوشت درج گردد تا خواننده‌ی فهیم و علاقه‌مند بتواند به سهولت، مشابهت‌ها و افتراق‌های میان نظرات این دو عالم اندیشمند و فرزانه را درک کند. اگرچه این ارجاع و مستندسازی محدود به حضرت علامه و تفسیر المیزان نشده و بنا به ضرورت به سایر کتب تفسیری مورد اشاره‌ی حضرت استاد نظیر کشاف زمخشری، جامع السعادات نراقی، تفسیر امام خمینی (رحمه الله)، تفسیر ابن عربی، روح المعانی آلوسی، درالمنثور سیوطی، البرهان سیدهاشم بحرانی، مجمع البحرین طریحی، و البیان خوبی و بسیاری دیگر نیز ارجاعات و استناداتی انجام و تلاش شده است دقت‌های علمی لازم و در شأن این اثر قرآنی همواره مدنظر باشد.

۳. طرح مباحث مختلف با تأکید بر دلایل استوار، استدلال‌های متقن، و آیات و روایات متعدّد، مؤید آن است که حضرت استاد (رحمه الله) یک تفسیر علمی، جامع و معتبر از خویش بر جای گذاشته و موضوعاتی را در این مجموعه از تفاسیر بیان نموده که به ندرت در منابع دیگر قابل مشاهده است. مطالعه‌ی اجمالی مجموعه آثار تفسیری آیت‌الله مهدوی کنی (رحمه الله) نشان می‌دهد ایشان به شدت از طرح مباحث سطحی اجتناب کرده و تلاش دارند تا در پرداختن به هر موضوع، تمامی زوایا و ابعاد مختلف آن را مورد مذاقه و کاوش قرار دهند و نظرات خویش را به اتکای ادله‌ی متعدد و متقن تبیین نمایند. ایشان در بیان تفسیر، دقت زیادی ابراز داشته و همچنین درباره صحت احادیثی که در تفاسیر مورد استفاده قرار می‌گرفت حساسیت خاصی به خرج می‌داد. این میزان از دقت و حساسیت وی نیز به سبب شاگردی استادان بزرگی چون علامه طباطبایی (رحمه الله) و حکایت از روحیه‌ی علمی و محققانه‌ی ایشان دارد که موجب شکل‌گیری روحیه‌ی تحقیق و پژوهش‌گری در دانشجویان شده و ضمناً می‌تواند منبع ویژه‌ای برای پژوهش‌های ثانویه نیز باشد.

۴. از آن‌جا که حضرت استاد (رحمه الله) به عنوان سیاست‌مداری صادق و مدیری مجرب، فردی آشنا به شرایط زمان و آگاه از مسائل اجتماعی و سیاسی جهان اسلام بوده، در ضمن تفسیر آیات قرآنی، به بیان مشکلات و

گرفتاری‌های اجتماعی و سیاسی مسلمانان، به‌ویژه نسل جوان پرداخته است. به‌ویژه مشکلاتی که امروزه جهان اسلام با آنها روبه‌رو است که ایشان تلاش دارد با بهره‌گیری از مفاهیم و پیام‌های قرآنی، راه‌حلی برای از میان بردن این مشکلات ارائه دهد. (به نمونه‌ای از این رویکرد در پایان همین پیش‌گفتار اشاره شده است). بنابراین، مطالعه‌ی این کتاب تفسیری و دیگر آثار معظّم^۱له^۱ برای جوانان علاقه‌مند به انقلاب اسلامی ایران و سیاست‌مداران و دست‌اندرکاران اداره‌ی امور کشور و جهان اسلام بسیار سودمند خواهد بود.

یادآوری:

همان‌طور که به تفصیل در مقدمه‌ی جلد یکم ذکر شد مجموعه‌ی فراهم شده، تقریرات درسی حضرت استاد (علیه‌السلام) در نیمسال دوم سال تحصیلی ۱۳۸۰-۱۳۸۱ است که برای دانشجویان مقطع دکتری رشته‌ی علوم قرآن و حدیث دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) با عنوان «تفسیر موضوعی قرآن کریم» ارائه شده است. به اقتضای فضای آموزشی ارائه‌ی این مباحث در کلاس درس، حضرت استاد (علیه‌السلام) در اشاره به آیات قرآنی و روایات و موضوعات مورد بحث، تنها به بیان چند جمله اکتفا کرده‌اند که به همین علت در این کتاب سعی شده در پانویس، اصل آیات و روایات به همراه نشانی دقیق و معتبر آنها درج شود. همچنین از آنجا که این مباحث، مستقیماً برای دانشجویان مقطع دکتری علوم قرآن و حدیث بیان شده، جهت فهم اصطلاحات تخصصی این رشته برای عموم مخاطبان، توضیحی اجمالی در پانویس بیان شده است و به‌طور کلی تلاش شده تا مجموعه‌ی بیانات حضرت استاد (علیه‌السلام) به‌گونه‌ای دقیق و منظم مستندسازی شود. آنچه که شما خواننده‌ی گرامی به‌عنوان این کتاب در اختیار دارید

۱. به‌ویژه مطالعه‌ی کتاب «خاطرات آیت‌الله مهدوی کنی»، نشر مرکز اسناد انقلاب اسلامی (۱۳۸۵) و نیز کتاب «سیاست اخلاقی و اخلاق سیاسی؛ مجموعه خطبه‌ها و سخنرانی‌های آیت‌الله مهدوی کنی در نماز جمعه‌ی تهران» نشر دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) (۱۳۹۳) در این خصوص راهگشاست.

حاصل یک کار گروهی است که اگرچه در حدود ۱۵ سال گذشته دچار وقفه‌هایی شده ولی همواره رو به تکامل داشته است. در این میان، آقای نادر جعفری، هم‌زمان با ارائه‌ی این درس از سوی حضرت استاد (علیه‌السلام) در سال تحصیلی ۱۳۸۰، از طریق نوارهای صوتی، مباحث درسی معظّم‌له را پیگیری و به کمک گروهی از دانشجویان رشته‌ی علوم قرآن و حدیث متن نوارها را به نوشتار تبدیل می‌نمود. همین‌جا لازم است از همکاری آقای علی سیفیان، مسئول محترم وقت دفتر حضرت آیت‌الله مهدوی کنی (علیه‌السلام) و آقای مجتبی متظری، دانشجوی وقت کارشناسی‌ارشد علوم قرآن و حدیث قدردانی نماییم. مطالب گردآوری‌شده در قالب مجموعه‌ای مفصل از اوراق مکتوب که حاصل سه درس در سه نیمسال آموزشی بود پس از وقفه‌ای چندساله، در سال ۱۳۹۳ با ابراز علاقمندی و اضافه‌شدن آقای محمّد جانی‌پور، مسئولیت خطیر تدوین، تبویب، و مستندسازی علمی متن تقریرهای درسی حضرت استاد (علیه‌السلام) را ایشان به‌عهده گرفت. بازخوانی و ویرایش متن نهایی اثر را نیز آقای نادر جعفری انجام داد که آشنایی بیشتری با کلام و گفتار معظّم‌له داشت. در متن این جلد که پیش‌رو دارید تلاش شده تا حدّ ممکن آیات در متن اصلی بیابند و با ترجمه در پاورقی همراه شوند. در ارجاعات درون‌متنی و نیز فهرست منابع، هر جا کنار عدد سال، حروف «ق» یا «م» ذکر نشده، منظور سال شمسی است و قلاب‌های درون‌متنی نیز از ویراستار است.

بدیهی است با توجه به نقشی که ما شاگردان غیرمستقیم حضرت استاد (علیه‌السلام) در تقریر مباحث علمی و تفسیری معظّم‌له و تدوین، مستندسازی علمی و ویرایش متن جهت انتشار به‌عهده داشته‌ایم، هرگونه کاستی و ضعف در مطالب این کتاب و به‌ویژه درخصوص مستندات (از جمله در متن، ترجمه و نشانی آیات و روایات و سایر منابع مکمل در پی‌نوشت‌ها) به‌عهده‌ی اینجانبان بوده و امیدواریم خوانندگان محترم کتاب با تذکر این‌گونه موارد به تکمیل کتاب یاری رسانند.

در پایان بر خود لازم می‌دانیم از آقای دکتر عادل پیغامی، معاون محترم پژوهشی دانشگاه و نیز آقایان رضا دیبا و محمد روشنی، مدیر و کارشناس

محترم انتشارات دانشگاه و سایر دست‌اندرکاران بابت فراهم نمودن مقدمات و پشتیبانی از تحقیق، تولید و نشر این اثر قدردانی نمایم. همچنین از استاد بزرگوار، جناب آقای دکتر عباس مصلاهی پور که مسئولیت داوری و ارزیابی علمی اثر را پذیرفتند و با رهنمودهای مدقانه‌ی خویش در ارتقای کیفی و علمی آن کوشیدند سپاسگزاری می‌نمایم. باشد که این خدمت ناچیز، در پیشگاه حضرت ولی‌عصر (علیه‌السلام) پذیرفته شود و موجب رحمت برای آن استاد و مرتبی فرزانه باشد، ان‌شاءالله.

حُسن ختام این پیش‌گفتار را نمونه‌ای از رویکرد تفسیری حضرت استاد قرار می‌دهیم که نشان می‌دهد این فقیه بصیر در کتاب حاضر چگونه در موارد لزوم به تبیین رویکرد فقهی خویش در تفسیر قرآن می‌پردازد.^۱

حضرت استاد (علیه‌السلام) در یکی از فرازهای تفسیر آیه‌ی شریفه‌ی «مالک یوم الدین» و در بحث از حوزه‌ی مالکیت حکومت اسلامی، این‌گونه بیان می‌دارد: «... ولی فقیه به دنبال الغاء و نفی مالکیت مردم از اموال ایشان نیست، اما اگر جایی براساس مصالح و مفاسد اقتضاء کند، می‌تواند احکام منصوص را نیز تغییر دهد، چه برسد به احکامی که «لا نص فیهِ» و به عبارتی «منطقه‌الفرغ» است. بنابراین دست حاکم اسلامی باز است تا مصالح عمومی جامعه‌ی اسلامی را حفظ کند. علت تأکید زیاد اینجانب بر این مسئله، آن است که امروزه در جامعه‌ی اسلامی، برخی با این شعار که رابطه و تعامل انسان فقط با خداوند است و محدوده‌ی عملکرد انسان مسلمان نیز باید بر محدوده‌ی شرع (قرآن و سنت) باشد، به دنبال القاء تفکری سکولار در جامعه هستند تا به این وسیله نقش ولی فقیه و حاکم جامعه‌ی اسلامی را تضعیف و تخریب کنند. در پاسخ به این افراد باید بگوییم که: اولاً؛ مبنای مالکیت و حاکمیت و قدرت ولی فقیه و حاکم جامعه‌ی اسلامی، همان قرآن و سنت است و این مالکیت، ریشه در دین اسلام دارد که مستندات آن به تفصیل در کتب مربوطه ذکر شده است.

ثانیاً؛ زندگی اجتماعی قواعد و قوانین و ملزومات خودش را دارد و کسی که زندگی در یک جامعه را انتخاب می‌کند، باید خودش را نسبت به قوانین آن

۱. یکی از منابع موثقی که حضرت استاد (علیه‌السلام) برای تفسیر قرآن استفاده می‌کرد کتاب «مسالک الافهام الی آیات الاحکام» نوشته فاضل جواد کاظمی است که یکی از منابع فقهی معتبر در تفسیر قرآن کریم است.

جامعه ملزم بداند و این یک مسئله‌ی کاملاً عقلی و بدیهی است. ثالثاً؛ رابطه‌ی انسان تنها با خدا نیست، بلکه انسان در طول حیات خود با جهان هستی و دیگر انسان‌ها نیز رابطه دارد و زندگی اجتماعی انسان بی‌ارتباط با جهان هستی و جامعه‌ی بشری نیست. دین اسلام نیز به‌عنوان یک دین کامل و جامع و خاتم، نسبت به این بُعد زندگی انسان بی‌توجه نبوده و اتفاقاً دستورات دقیق و شفافی در این خصوص بیان کرده است. به‌عنوان مثال در رابطه با حفظ محیط زیست در حدیث آمده است: «لَا تَبُولَنَّ فِي سَطْحِ فِي الْهَوَاءِ» که نشان می‌دهد دین اسلام متوجه همه‌ی جوانب بوده است.

بنابراین می‌بایست مجموع دستورالعمل‌های دین اسلام را به‌طور کامل در نظر گرفت که نتیجه‌ی آن، حاکمیت دین بر زندگی انسان است. مبنای این بحث نیز آن است که خداوند متعال می‌فرماید: «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» و این مالکیت، یک مالکیت حقیقی است بر همه‌چیز. از جمله انسان و جامعه‌ی انسانی که تجلی آن به‌صورت مالکیت اعتباری انسان بر متعلقات خود و نیز مالکیت حاکم جامعه‌ی اسلامی ظهور پیدا می‌کند. لذا بدون «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» نمی‌توان دین اسلام را به‌طور کامل اجرا نمود و حکومت اسلامی ایجاد کرد.» (فصل پنجم: صص ۱۴۸-۱۴۹)

دکتر محمد جانی‌پور	دکتر نادر جعفری هفت‌خوانی
عضو هیأت علمی دانشگاه اصفهان	عضو هیأت علمی دانشگاه امام صادق (ع)
فروردین ۱۳۹۶	رجب‌المرجَب ۱۴۳۸ قمری

